

Po drugi svetovni vojni se je povečalo zanimanje za žičko kartuzijo, ki je predvsem v srednjem veku bila pomembna v kulturnem, gospodarskem in zdravstvenem pogledu na področju tedanje Spodnje Štajerske. Umetnostni zgodovinarji pogosto obiskujejo in študirajo razvaline *Žičkega samostana*, ki predstavlja gornji samostan kartuzije. Še številnejši so obiski turistov, ki se z zanimanjem ozirajo po starih razvalinah, iz katerih vsaj v odtenkih odseva nekdanja umetniška veličina samostanskih zgradb, zlasti cerkve. Zavod za varstvo spomenikov Slovenije je pričel z načrtnim raziskovanjem razvalin že leta 1957, ko je bila očiščena ruševin cerkev sv. Janeza Krstnika. V naslednjih letih so očistili in raziskovali razvaline v presledkih vse do danes. O vsem tem je pisalo strokovno glasilo zavoda za spomeniško varstvo in deloma tudi dnevno časopisje. Širokopotezno raziskovanje je predvideno predvsem v letošnjem letu.

V spodnjem samostanu žičke kartuzije je edini nepoškodovani ostanek samostanskih zgradb sedanja *župnijska cerkev*, ki je bila prvotno cerkev redovnih bratov in gostov. V smislu svojih redovnih pravil so si namreč kartuzijani ob naselitvi uredili dva samostana. Gornji samostan, sedaj Žički samo-

stan, je bila hiša za redovne patre — duhovnike, medtem ko je bil spodnji samostan, sedaj Špitalič, bivališče za redovne brate.

Okoli 300 let (med leti 1160—1450) po naselitvi kartuzijanov v dolini ob potoku Žičnica, na južni strani Konjiške gore, so bivali v sedanjem Špitaliču kartuzijanski bratje, ki so se ukvarjali z gospodarstvom in obrtjo. Tu so imeli svoje celice in gospodarska poslopja. Kmalu po ureditvi svojih bivališč so ustanovili »hospital«, špital, bolnišnico, ki se omenja že leta 1185.<sup>1</sup>

Zanesljivi zgodovinski podatki prikazujejo žičke kartuzijane kot vnete pospeševalce *zdravstvene službe*<sup>2</sup> in izkazovalce dobrotelčnosti. Središče njihovega delovanja na področju zdravstva je bil v srednjem in še v novem veku hospital v Špitaliču, od katerega izhaja tudi krajevno ime.

Kakšen je bil Špitalič v srednjem veku? Avg. *Stegenšek*, ki je napisal podrobno študijo o žički kartuziji, pravi, da si moramo misliti gospodarska poslopja v Špitaliču docela lesena.<sup>3</sup> Vendar odkritja v zadnjih 20 letih pričajo, da so bile zgradbe v spodnjem samostanu žičke kartuzije prav tako solidno grajene kot v gornjem samostanu.

V nadaljevanju navajam nekaj važnejših podatkov o najdbah, ki so prišle na dan ob



Spitalič pri Konjicah. Cerkev je iz konca XII. stoletja, druge zgradbe na sliki pa iz XIX. in XX. stoletja.

kopanju jam za električne drogeve leta 1957, ob kopanju jarkov za polaganje vodovodnih cevi leta 1965, ob popravilu pokopališčne ograje v letih 1956 in 1969 ter ob kopanju grobov na špitalskem pokopališču.

1. Odkritje leta 1965. V prvih mesecih leta 1965 so kopali delavci jarke za polaganje vodovodnih cevi na terenu, kjer so stale srednjeveške zgradbe spodnjega samostana v bližnji in daljni okolici špitalske cerkve.

a) Ob tej priložnosti so ugotovili, da so ohranjeni *spodnji deli srednjeveških zgradb* na prostoru južno od župnijske vrtno ograje in med pokopališčno ograjo ter stoletno lipo. Ponekod so spodnji deli zgradbe še nepoškodovani in jih najdemo že 30 cm pod sedanjo travno površino. Drugod je bil pobran gradbeni material iz spodnjih sten v globino do pol metra ali celo do 80 cm. Ko so bile odkopane stene do prvotnega tlaka, je bilo ugotovljeno, da je bil tlak teh zgradb prav tako nizek, kot je danes prag župnijske cerkve. Ta prostor je sedaj približno 1 meter višji od cerkvenega praga, ker so ruševine zasute z naplavinami.

b) V istem času so bili odkriti sledovi srednjeveške zgradbe na področju župnijske-



Zidovi pod zemljo. Ob kopanju jarkov za vodovodne cevi leta 1965 so odkrili spodnje dele srednjeveške zgradbe, in sicer pred špitalsko cerkvijo in na severni strani stoletne lipe.

ga vrta in pod južno steno župnišča. Južna stena sedanjega župnišča je postavljena na *nepoškodovan tlak neke dvorane*. Tlak je v globini 1 metra. Razprostira se 2,5 m južno od stene župnišča, kjer je sklenjen s prečnim zidom, na drugi strani se nadaljuje pod steno in še v kletnih prostorih župnišča v skupni izmeri 3,80 m. Toliko ga je bilo odkopanega. Ali seže še dalje, ni pojasnjeno. Tlak je bil polit z opečnim loščem rdečkaste barve in je izdelan na enak način, kot je bil v cerkvi sv. Janeza Krstnika v gornjem samostanu. Tlak v cerkvi v Žičkem samostanu je v zadnjih letih večinoma razpadel. Toda leta 1957, ko je bila cerkev očiščena ruševin, so bile obsežne ploskve tlaka ohranjene v sveži barvi opečnega lošča.

Kakšna zgradba je stala v srednjem veku na prostoru, kjer je tlak z opečnim loščem? Ali je bila lekarna, ki je spadala k hospitalu, ali obednica ali bogoslužni prostor (kapelica), je težko reči.

c) Na odesku južno od »stare šole« — mežnarije se je prav tako pokazalo ob kopanju jarkov leta 1965, da je bila tamkaj razsežna zgradba. Ostanke zidov, širokih 1,20 m, 0,80 in 0,50 m so se našli v dolžini 28 m in v širini 7 m. Na opisanem prostoru so bili odkriti *sledovi srednjeveškega mlina*. Približno 7 m južno od zidu »stare šole« je bil nekoliko dvignjen teren, ki je bil spomladi leta 1967 razkopan. Pri razkopavanju so našli *dva kosa mlinskega kamna*. Oba sta bila močno sajasta in po barvi se je moglo razpoznati, da sta bila razbeljena od vročine. To se pravi, da je tukajšnja zgradbo obenem z mlinom uničil požar. Sledovi požara so bili v bližini tega prostora odkriti že leta 1957 ob kopanju jam za električne drogeve in sicer okoli 60 metrov vzhodno in 40 metrov južno od najdišča mlinskih kamnov. V globini med 60—80 cm so našli ostanke oglja. Iz sledov požara se more sklepati tudi na razsežnost prostora, ki ga je uničil požar.

Kdaj je uničil požar zgradbo, kjer je bil mlin? Največ verjetnosti je, da se je to zgodilo ob turških vpadih v dolino pod Konjiško goro. Znana sta dva roparska napada Turkov na Žički samostan. V oktobru 1494, ko so odvedli s seboj priorja in dva redovnika, in leta 1529, ko so umorili priorja Andreja.<sup>4</sup>

č) V bližini šolskega vrta — na župnijskem travniku pod cesto — je bila leta 1965 odkrita *opekarna*. Jarek, kjer so položene vodovodne cevi, poteka ob spodnjem robu *skladišča žgane opeke*. Zaloga opeke je pokrita s polmetrsko plastjo ilovice in se razteza v dolžini 4 metrov. Opekarno je uničil plaz. Svet nad najdiščem opeke je plazovit. V tem okolju ni nič nepričakovanega, če je ob močnem deževju plaz nenadno zasul za-



Gotska konzola, najdena leta 1956 v stebri pokopališčne ograje ob severnem vhodu.

logo opeke. Dva kosa opeke iz podvaljene opekarne sta spravljeni v cerkvenem lapidariju.

d) V zvezi z odkritjem mlina in opekarne omenimo tudi *kartuzijansko steklarno*, ki je bila približno 1 km vzhodno od špitalske cerkve na prostoru, kjer je sedaj njiva, imenovana »glažuta«. Ob zgornjem koncu njive so ohranjene stene zgradbe, ki je sodila k steklarni. V novejšem času je bil v zgradbi mlin (Platoški mlin). Iz steklarne so dobivali steklo in steklene izdelke kartuzijanski redovniki za lastne potrebe in tudi prebivalci daleč naokrog. Obširno poročilo o špitalski steklarni z imeni steklarskih mojstrov in delavcev objavlja Fr. Minašnik v svoji knjigi *Pohorske steklarne*.<sup>5</sup>

2. *Pokopališčno področje*. Pri številnih grobovih zahodnega in severnega dela špitalskega pokopališča so se v zadnjih 20 letih pokazali pri kopanju jam za mrlične sledovi nekkih zgradb. Čeprav se uporablja ta prostor za pokopališče že okoli 180 let, še prihaja na

dan obilno kamenje. V enem primeru je bil še sedaj prvič prekopan sklenjen zid, spodnji del stare zgradbe.

Da nas videz ne vara, nam spričuje blagajniški zapisnik za leto 1834. V letu 1834 so začeli zidati sedanji cerkveni zvonik. Dne 1. maja 1834 je bil blagoslovljen temeljni kamen. Pri zidavi so potrebovali znatno količino gradbenega materiala. Mnogo tega pa je ležalo po tleh v neposredni bližini, čeprav ga je zakrivala delno že prerasla trava. V pridigi ob blagoslovitvi temeljnega kamna za zvonik je takratni župnik Matija Vodušek, poznejši celjski opat, povedal o teh razvalinah tole: »Dosti hiš ino velikih stanov je pozidal (mojster) okol cerkve, kar nam kažejo š'roke razvaline, ki jih trava zakriva.«<sup>6</sup> Dne 12. in 13. junija 1834 je poklical župnik Vodušek delavce iz vse župnije, da so očistili pokopališče od grmičevja in kupov kamna, ki so bili izkopani iz grobov (zum Wegräumen der Steine, die aus den Gräbern auf dem Friedhofe gegraben werden), izravnali so cerkveni prostor, odpeljali kupe kamenja, jame in globeli pa so izravnali. Ob koncu poročila o čiščenju pokopališča pravi Vodušek, da so *prišli na dan spodnji deli cerkvene zgradbe*: Friedhof gereinigt vom Gestrip und Steinhaufen, der Kirchplatz geebnet, die Hügel abgetragen, Graben und Vertiefungen gleichgestellt durch zweitägige Handrobath der ganzen Pfarrgemeinde, wobei innerhalbstartin *Kirchenruin aufging*.<sup>7</sup> — Ni pa Vodušek navedel v zapisniku predmetov, ki so jih našli in iz katerih je sklepal, da so bile tu razvaline cerkvene zgradbe.

Nato so 15. junija 1834 začeli s popravilom pokopališčne ograje, ki so jo delno izboljšali, v ostalem delu pa izenačili, dopolnili z novim odsekom zaradi razširitve pokopališčnega prostora.



Kapitela, najdena 11. avg. 1969 v levem stebri pokopališčne ograje ob glavnem vhodu.





Levi steber pokopališčne ograje pred portalom cerkve je najdišče obeh kapitelov in še drugih obdelanih kamnov.

Delno pojasnilo, kaj so našli na pokopališčnem prostoru leta 1834, pa nam prinaša sedanji čas.

Leta 1956 so popravljali severno stran pokopališčne ograje, prav to, ki so jo 15. junija 1834 izenačili z ostalo ograjo. Ko so delavci razkopali steber ob severnem vhodu, so med gradbenim materialom našli *gotsko konzolo*. Konzola je bila vzdana v steber s hrbtno stranjo navzven.

Še bogatejša je bila najdba 11. avgusta 1969, ko so delavci razkopali steber pokopališčne ograje na zahodni strani, tj. pri glavnem vhodu. Tudi ta del ograje so zgradili 15. junija 1834. V spodnjem delu stebra so našli *dva kapitela*, dalje *kos kamna iz dvojnega okna*, *odlomek marmornate stopnice* in še *neki odlomek obdelanega kamna*. Razen tega pa je bil vzdian sredi istega stebra *kos rebra* tako, da je bila stran s stičnim znakom obrnjena navzven in vidna že prej. Vsekakor so te obdelane kamne našli pri čiščenju pokopališča in pokopališču sosednjega prostora leta 1834 in jih nato uporabili kot gradbeni material pri popravilu in dozidavi pokopališčne ograje.

Od najdenih predmetov sta posebno znamenita *kapitela*. Na dvojnem kapitelu je upodobljen starokrščanski motiv: *pava pijeta iz keliha*. Pavovo meso velja za nestrohljivo, zato je tudi simbol nesmrtnosti. Enak motiv je znan iz cerkve sv. Vitala v Ravenni iz VI. stoletja. Še starejši je primer na frizu cerkve v Dani v Siriji iz ok. leta 400.<sup>8</sup> Kapitel je iz križnega hodnika. Po izdelavi je moč spoznati, da je oba kapitela izdelal isti mojster. Čas nastanka je prehodna romansko-gotska doba. Torej sta iz časa, iz katerega je špitalska cerkev. Kapitela sta iz prve gradbene dejavnosti kartuzijanov v Špitaliču. Dokazujeta, da so imeli kartuzijanski bratje v prvi dobi svoje naselitve v Špitaliču križni hodnik.

K obdelanim kamnom, ki so jih našli pri čiščenju pokopališča leta 1834, moremo prištevati tudi *sklepnik*: *Kristusova glava*, ki je bil vzdian leta 1843 nad vhodom v zakristijo. Verjetno je prav zaradi tega sklepnika župnik Vodušek sodil, da so pri čiščenju pokopališča odkrili *sledove cerkvene zgradbe*. Vsekakor so sklepnik vzdiali v steno špitalske zakristije prav zato, ker so ga našli tukaj na področju spodnjega samostana. Od leta 1964 je sklepnik v lapidariju špitalske cerkve. O njem so doslej mislili, da je bil prenesen iz gornjega samostana.

Najdeni obdelani kamni so iz različnih dob. Posebno gradbeno dejavnost je doživel Špitalič v času, ko je bil v Žičkem samostanu sedež generalnega priorja v letih 1391—1410.<sup>9</sup>

Ob sinodah kartuzijanskih priorjev se je spremstvo le-teh ustavljalo v spodnjem samostanu pri kartuzijanskih bratih. Ob teh



Sklepnik: Kristusova glava, verjetno najden 12.—13. junija 1834 ob čiščenju ruševin iz špitalskega pokopališča, kjer so odkrili sledove cerkvene zgradbe. Leta 1843 so sklepnik vzdiali nad vhod v zakristijo.

priložnostih se je zbralo v Špitaliču poleg redovnih bratov večje število laikov: gostov in potnikov. Bolniki pa so že tako zaradi iskanja zdravniške pomoči prihajali v Hospital. Laiki so morali imeti ločen bogoslužni prostor, različen od tukajšnjih redovnih bratov, da jih niso motili pri njihovih skupnih molitvah. Zato je razumljivo, da sta bila v spodnjem samostanu dva bogoslužna prostora: sedanja župnijska cerkev in še drug prostor (kapela), ki je propadel.

V sestavku sem navedel le del najdenih predmetov. Tudi nisem naštel vseh področij, kjer so pod površino zemlje ohranjeni ostanki srednjeveških zgradb, ker je to mogoče storiti le s priloženim florisom zadevnega področja. Izčrpnije poročilo more prikazati srednjeveški Špitalič še v jasnejši luči.



OPOMBE

1. Avg. Stegenšek, Konjiška dekanija, V Mariboru 1909, 107. — 2. Prim. Fr. Minařnik, Podatki o zdravstvu v Žižki dolini do leta 1782. Zdravstveni vestnik, XXVII, št. 12, 446—454. — Isti: O starejši naravoslovni literaturi v Žižki kartuziji. Farmaceutski glasnik, Zagreb, 1958, br. 10, 487—493. — Istega predavanje: Über einige italienische Buchdrucke und einige italiensche Apotheker in Slowenien (16. u. 17. Jahrh.). Atti del II. congresso internazionale di storia della farmacia. Padova — Venezia 1958. Separatdruck, 1—10. — 3. Stegenšek, n. d., 173. — 4. Stegenšek, n. d., 238. — 5. Fr. Minařnik, Pohorske steklarne. Maribor 1966, 65—67. — 6. A. Slomšek, Mnemonymon slavicum. Glanforti (Celovec), 1840, 109. — 7. Vormerkung zum Pfründen- und Kirchen Inventar der Pfarre Maria Spitalitsch vom Jahre 1833 bis (1848). Župnijski arhiv v Špitaliču. — 8. J. Flis, Stavbinski slogi. V Ljubljani, 1885, 49 (12, 13). — 9. Stegenšek, n. d., 227.